

Samojedica

I. Mórás nyelv-e a nganaszan?

„Die Frage des Stufenwechsels in den samojedischen Sprachen” című írásomban (UAJb. 34:41–54) a nganaszan nyelv hangsúlyviszonyainak és bizonyos morfofonematikai tényezőknek kifejtése alapján arra a konklúzióra jutottam, hogy a nganaszan valószínűleg az ún. mórás vagy mórászámoló (morenzählend, mora counting) nyelvek közé tartozik. Az ilyen nyelvekben a legkisebb proszódiai egység nem feltétlenül a szótag, hanem a móra. A mórás nyelvekben a hosszú szótagmagok (Silbenträger, syllable nucleus)¹ két részből (mórából) akképp tevődnek össze, hogy két rövid szótag-mag geminációjának tekinthetők.²

A nganaszan szótag illetén felépítése miatt a nyomaték eloszlása ebben a nyelvben nem a szótagok számától, hanem azok szerkezetétől, pontosabban móra-tartalmuktól függ. Említett cikkemben (i. m. 53) mindehhez még azt az általánosítást is kinyilvánítottam, hogy megfigyelésem szerint a nganaszanban a hangsúly (két szótagú szavakban) szabályszerűen az utolsóelőtti mórára esik. (Ez a szabály bizonyos módosulásokkal egyébként a több szótagú, vagyis a képzett és ragozott szavakra is érvényes.)

MRS. ELAINE RISTINEN—HAGSTRÖM hívta fel a figyelmemet arra, hogy cikkemnek a hangsúlyozási szabályokra említett egyik példája kirí a többi közül. A *faému*³ 'Winterstiefel' szóról van szó (i. m. 52), amelynek hangsúlyozása nem felel meg tételelemnek: a hangsúly a várakozással ellentétben a diftongus első elemén (V_1) van jelölve.

Az észrevétel olyan, hogy nyilvánosan is nyugtáznom, sőt tárgyalnom kell.

A vitatott adat PROKOFJEVTől származik, s azt cikkem írásakor voltaképpen *faému*-ra kellett volna korrigálnom, ill. PROKOFJEV helyett CASTRÉN szójegyzékének *faému* adatára kellett volna hivatkoznom. Ez akkor elkerülte figyelmemet. Így most külön kell megindokolnom e korrekció szükségességét.

PROKOFJEV nganaszan nyelvtani vázlatában a hangsúlyozási szabályokat négy pontban foglalja össze. Közülük az első kettő így hangzik: „1. Rövid magánhangzót tartalmazó két szótagú szavakban vagy egyszótagúakban, melyeknek diftongusa két rövid magánhangzból tevődik össze, a főhang-

¹ A Silbenträger fogalmára vö. N. S. TRUBETZKOY, Grundzüge der Phonologie (TCLP 7) 166 kk., a syllable nucleus-ról pedig I. H. A. GLEASON, An introduction to descriptive linguistics² (New York 1961) 28.

² A mórás nyelvekről I. TRUBETZKOY i. m. 174; SZ. K. SAUMJAN, Problemü tyeoreticeszkoy fonologii (M. 1962) 60.

³ A hangsúlyt a továbbiakban a szokásostól eltérően a magánhangzó fölé tett vesszővel jelölöm, mert ezt ehelyütt célszerűbbnek vélem, és mert CASTRÉN is ezt a jelet alkalmazza.

súly az első szótagra (ill. a diftongus első elemére) esik, pl. *tómu* 'egér', *sámu* 'sapka', *núa* 'fiú', *kúa* 'nyírfa'." — „2. Ugyanez a szabály érvényes azon szavakban, amelyeknek első szótagjában hosszú magánhangzó vagy diftongus áll, pl. *táda*j 'kulcsont', *faému* 'prémcsizma'." (JPNSz I, 56).

Nézetem szerint a második szabály fogalmazása nem egészen szabatos. Az alább említendő példákból és tényekből bátorságot merítve megkockáztatom azt a feltevést, hogy PROKOFJEV második szabályában a *faému* szó hangsúly-jelölése téves (CASTRÉN *faému*-ja is erre készített), és hogy a szövegéből kimaradt egy olyan megszorítás, amely szerint az első szótagban diftongusos szavak hangsúlya a diftongus második elemére esik.⁴ Ez pusztán logikai alapon is valószínű, hiszen e feltétel nélkül az első és a második szabályt — a hangsúly-eloszlásban semmi különbség nem lévén — akár egyetlen pontba össze lehetett volna vonni. Kár lenne azonban csak spekulációra bízni magunkat, amikor konkrét bizonyítékok is rendelkezésre állanak, mégpedig CASTRÉN anyagából. A továbbiakban CASTRÉNra hagyatkozva mellőzhetjük PROKOFJEVET, aki a hangsúly-jeleket nyelvtanának csak a hangsúlyozást tárgyaló néhány sorában alkalmazza.

CASTRÉN nganaszan lexikális feljegyzéseiben következetesen törekedett a nyomatékok jelölésére, szójegyzékének sajtó alá rendezője, A. SCHIEFNER azonban — úgy látszik — gyakran nem tulajdonított jelentőséget CASTRÉN hangsúlyt jelölő vonásainak. Ez lehet az oka annak, hogy a szójegyzéknek bennünket érdeklő szavaiban legtöbbször nincsen jelölve a hangsúly, az esetek kisebbik részében pedig hol a diftongus első, hol viszont második tagja van hangsúlyosnak minősítve. Ezt a szöveget összeszámlálva, és szerkezetük szerint formulákba rendezve az alábbi megoszlást kapjuk (a formulák után az előfordulás abszolút értékeit tüntetjük fel):

$\underline{\text{CVVCV}}$	= 21	$\underline{\text{CVVCV}}$	= 5	$\underline{\text{CVVCV}}$	= 6
$\underline{\text{CVVCCV}}$	= 2	$\underline{\text{CVVCCV}}$	= 0	$\underline{\text{CVVCCV}}$	= 0
$\underline{\text{CVVCVC}}$	= 3	$\underline{\text{CVVCVC}}$	= 2	$\underline{\text{CVVCVC}}$	= 3
$\underline{\text{CVVCCVC}}$	= 0	$\underline{\text{CVVCCVC}}$	= 2	$\underline{\text{CVVCCVC}}$	= 0
Összesen	26		9		9

A diftongus első eleme tehát 9 szóban, második eleme ugyancsak 9 szóban van hangsúlyosnak minősítve, míg a többi 26 szóban nincsen meghatározva a nyomaték helye. Ez a megoszlás nem sokat mond, még akkor sem, ha tudjuk, hogy a *faému* a szójegyzékben a $\underline{\text{V}}\underline{\text{V}}$ típusban szerepel. Számunkra ugyanis nem csupán ez az egy szó fontos, hanem mindazon szavak hangsúlyozási viszonyai érdekelnek, melyeknek szerkezete a fenti formuláknak megfelelő.⁵ Minderről valószínűleg pontosabb képet kapnánk, ha CASTRÉN

⁴ PROKOFJEV fogalmazásában egyébként még egy feltétel nincs említve, hogy ti. e szavak második szótagjának a magánhangzója rövid. Erre csak a példákból és a harmadik szabály mondanivalójából következtethetünk.

⁵ Egészen más hangsúly-viszonyok vannak az olyan szavakban, amelyeknek második szótagjában hosszú magánhangzó vagy diftongus áll ($\text{CVC}\underline{\text{V}}\underline{\text{V}}$, $\text{CVVC}\underline{\text{V}}\underline{\text{V}}$ stb. típusok).

eredeti feljegyzéseit búvárolnánk végig. A helsinki Egyetemi Könyvtárban őrzött Manuscripta Castréniana nganaszan anyagot tartalmazó 15. kötetéből 1961-ben jegyzeteket készítettem. Noha a CASTRÉN eredeti kézírataiból kicédu-lázott anyagom hiányos, bizonyos tájékoztatást mégis adhat a kézirat és a Wörterverzeichnis közötti eltérésekről.

Feljegyzéseim és az eredeti kéziratra való visszaemlékezésem alapján az a benyomásom, hogy CASTRÉN jobbára kéziratának szójegyzéki részében törekedett a hangsúly következetes feltüntetésére, kéziratának nyelvtani para-digmáiban ez a törekvés kevésbé érvényesül. A teljes következetességet persze ő sem érthette el, de jegyzeteimet áttekintve azt tapasztaltam, hogy CASTRÉN hangsúly-jelölése a nagy általánosságban megfelel az általam említett tételnek.

A fenti szótagszerkezetet mutató szavakra a kéziratból készített jegyzeteimben 23 példát találtam. Ezeknek nagy részében, mondhatni túlnyomó többségében az első szótagi diftongus, ill. hosszú magánhangzó⁶ második eleme hangsúlyos. E példák szerkezeti formulák szerint rendezve a következők.

$CV_1\bar{V}_2CV$: *sjäime*⁷ 'szem' (68, 390 l.), *niéjü* 'öv' (378), *fiéda* 'hermelin' (297), *feájü* 'hüvelykujj' (297), *ljúása* 'orosz' (353), *bedta* 'lábszárcsont' (117), *boádu* 'szó' (63), *biékü* 'szellő' (63), $(\eta)oa\bar{ku}$ 'ajtó' (63), *njáime* 'tű' (68).

$CV_1\bar{V}_1CV$: *kaáde* 'könny' (63), *tjiídi* 'genny' (63), $(\eta)ääru$ 'törpe füles-bagoly' (63), $(\eta)äägu$ 'sas' (63).

$CV_1\bar{V}_1CCV$: *baárba* 'úr' (62).

$CV_1\bar{V}_1CVC$: *saáseng* 'hombár' (393).

$CV_1\bar{V}_2CCVC$: *feándjir* 'dob' (302).

Az eddigiektől eltérő hangsúly-jelölésre jegyzeteimben négy példát talál-tam, de ezek közül kettő a $\bar{V}\bar{V}$ hangsúlyozásra említett példák között is szerepel:

$CV_1\bar{V}_2CV$: *káibu* 'ásó' (341) és $CV_1\bar{V}_1CV$: *móojü* 'ág' (63), *nááru* 'törpe fülesbagoly' (269), *náágu* 'sas' (269).

Néhány esetben nem vehető ki világosan CASTRÉN kézírásából, hogy a hangsúlyt jelölő vessző a diftongus első vagy második elemén van-e. Ilyenek: *tjuaru* 'uszony, kormánylapát' (63), *njoane* 'búvárreçe' (68), *feäbtung* 'ajak' (74), *kouru*⁸ 'világos' (345). A vonás ezekben az esetekben pontosan a két magánhangzó-elem közé esik.

E kivételek ellenére az arányokból arra következtethetünk, hogy CASTRÉN a nganaszan szavak hangsúlyát általában az utolsó előtti mórán jelölte. A tapasztalt eltérések sok mindennel magyarázhatók, többek között talán azzal is, hogy gyakran még képzett gyűjtőnek is problémát jelent a diftongu-

⁶ CASTRÉN a magánhangzók hosszúságát eredetileg betűkettőzéssel jelölte, s ez a nganaszan nyelv mórászámoló jellegének jobban megfelel. Ezért jelentőséget tulajdonít-hatunk annak, hogy a betűkettőzéssel jelölt hosszú magánhangzó második mórája van hangsúlyosnak jelölve.

⁷ Az ebben a szóban és a következőkben előforduló szókezdő mássalhangzó + *j* kapcsolat nem tekinthető CC fonéma-kapcsolatnak: a *j* elem a megelőző mássalhangzó palatalizáltságát jelöli.

sok nyomaték-eloszlásának az észlelése. Így nincs különösebb okunk arra, hogy kétségbe vonjuk a nganaszan nyelv mórás jellegére és a hangsúlyozás szabályára tett megállapításunkat.

2. Egy enyec állapothatározói morféma

Néhány évvel ezelőtt kimutattam a nyenyec nyelvből egy -*s* alakú képzőszerű morfémát, amely lativusi, transitivus-mutativusi, essivusi és egyéb állapot- és módhatározói viszonyok jelölésére alkalmas, s amelyet akkor még ragnak tartottam. Eredeti funkcióját a lativus jelölésében határoztam meg és genetikai összefüggésbe hoztam az infinitivus azonos hangalakú képzőjével, amelynek megfelelői a szelkup kivételével valamennyi szamojéd nyelvben megvannak. E régi irányjelölő elemnek a rokonságába soroltam továbbá a szelkup -*sü* és a kamassz -*se* instrumentalis-comitativus morfémákat is, az alig ismert enyec és nganaszan nyelvből azonban nem tudtam kimutatni megfelelőiket.⁸ Ezzel összefüggésben akkor ezt írtam: „Biztos vagyok benne, hogy a tavgiból és a jenniszeji szamojédből is bővebben tudnánk dokumentálni a juráknak megfelelő kifejezések használatát, ha megfelelő mennyiségű szövegek állanának rendelkezésünkre. Ebben az esetben talán még az -*s* lativus rag nyomát is fel lehetne fedezni mindkét nyelvben.” (i. m. 127.)

Ez a jövendölés — az enyec nyelvet illetően — máris bevált: megfelelő mennyiségű szövegek ugyan még mindig nem állnak rendelkezésünkre, néhány rövid szövegmutatvánnyal azonban mégiscsak gyarapodtak ismereteink, és ezekből — a szövegek terjedelméhez mérten — bőségesen idézhetjük a kívánt adatokat. Az új, rendkívül becses szöveganyagot NYIKOLAJ DMITRIJEVICS BOLIN enyec szakfelügyelőnek MIKOLA TIBORHOZ intézett levelei tartalmazzák (l. MIKOLA: NyK. LXVI, 35 kk.).

BOLIN úr Dugyinkában lakik; a Jenniszej jobb partján fekvő Potapovo erdei enyec nyelvjárását beszéli. A tőle származó szövegekben az -*s* morféma hol essivusi, hol transitivus-mutativusi szerepű:⁹ 1. *škola inspektoroš mozraz* = 'szakfelügyelőként dolgozom'; 2. *Bajd bemo debiš kvitancijda djupiš* = A baj főnök részegen elvesztette a nyugtáját; 3. *Ti bu nezoda modina² ozymaaf, Turutin oš* = 'Ime tőle lettünk (származunk) mi Turutyinok[ként, -ká]'; 4. *Mološ ituza syljajgu oš kanibiš* = 'A haja már fehér[ré] lett'; 5. *teazahua u¹⁰ kasa aš kanibid* = 'Te most férfi[vá] váltál'; 6. *Kudhan nehu tyz ebiš. Toztikohoz si z eš kanibiš* = 'Régen három nemzetség volt. Azután kettő[vé] lett'; 7. *Baj, muggadi ngomo tyzo oš kanibiš* = A baj és muggad'i egy nemzetség[gé] lett'; 8. *Teza-ti aga bemozodu baj bemo ebi, ubljajgu bemo oš muggadi sedabi²* = 'Most nagy főnökük a baj főnök lett, kis főnöknek muggadit tettek'; 9. *Muggadir peri aga bemo oš sad komaš* = 'A muggadi mindig nagy főnök[ké] akart lenni'.

⁸ HAJDÚ P., Lativus és infinitivus kapcsolata a szamojédban: In memoriam G. Mészöly (Szeged 1961), 119–131. l. és ö., Lativ und Infinitiv im Samojedischen: CIFU (Bp. 1963) 269–271 l. (az elől említett cikk rövid német kivonata).

⁹ A példamondatokat a cirill írású levelekből translitteráltam. Az *y* és *e* veláris *ž*-nek, ill. *g*-nek megfelelő cirill *u* és *o* helyett áll. A palatális magánhangzók előtti mássalhangzók valószínűleg kisebb-nagyobb mértékben palatalizáltak. A *я*, *ю* = *ja*, *ju*, ahol a *j* nem külön fonéma, hanem a megelőző mássalhangzó palatalizáltságát jelöli (*djupiš* voltaképpen = *đupiš*).

¹⁰ Valószínűleg íráshiba *uu* helyett.

Az *-s* morféma szám-állapothatározóban (*sizess* = 'ketten'), valamint határozószavak végén is felismerhető (*molos* = 'már', *obus* = 'miért'), sőt egy példában netalán az eredetihez közelálló, (sub)lativusi szerepkört gyaníthatjuk: 10. *Nudaß otuzuj syra ... dja ni¹¹, modin sizess nyga¹ pumon dja-z o d a s¹¹ nin djadukuj adunga* = 'A nedves őszi hó ... a földre [és] reánk, a ketten a fűzfák között menő[k]re lassan leereszkedik.

3. „Genitivus redivivus”

Így is nevezhetnénk a szamojéd nyelvek genitivusát, utalva arra a vitára, amely az utóbbi években kibontakozott körülötte. Igaz, hogy a szamojéd nyelvek genitivusát nem kellett éppen új életre kelteni, hiszen az a létezését kétségbe vonó vélemény ellenére is megvolt, ezért talán helyesebb is lenne a genitivus rehabilitálásáról beszélni.

A genitivus ügyét — mint ismeretes — N. SEBESTYÉN IRÉNnek a budapesti Finnugor Konferencián 1955-ben tartott előadása tette üggyé. N. SEBESTYÉN IRÉN azóta többször is nyilatkozott e kérdésben. Hasonlóképpen cselekedtem én is.

N. SEBESTYÉN IRÉN vizsgálataiban elsősorban a történeti szempontot érvényesíti, sőt a birtokos szerkezetek kialakulásáról vallott nézetei érezhetően befolyásolják a mai szamojéd nyelvek birtokos szerkezeteinek megítélésében. Az általam genitivusnak nevezett alakokat (ill. azok többségét) ő nyelvtörténeti indokkal leíró szempontból is dativusnak minősíti. Ezzel szemben én eddigi közleményeimben a leíró és a történeti szempont szétválasztására törekedtem, és elsősorban a szinkronia síkján igyekeztem igazolni a genitivusi morfémák és a genitivusi kategória létezését a szamojédban. Tüzetesebben nem foglalkoztam a genitivus eredetének a kérdésével, csak röviden céloztam arra, hogy a genitivus a tényekből ítélve már az összamojéd korban megvolt.

Polémiánkba a közelmúltban bekapcsolódott N. M. TERESCSENKO is, aki leíró jellegű tanulmányában szintén az önálló genitivus létezése mellett foglal állást.¹²

Bár a vitában részt vevő feleknek az eddigiekben is bőven volt alkalomuk nézeteik kifejtésére, néhány kérdésre vissza kell térnünk.

1959-ben egy rövid közleményben kimutattam (UAJb. XXXI, 116kk.), hogy a genitivus ragja (*-ŋ*) az erdei nyenyecék keleti nyelvjárásaiban (a Pur és Agan folyók mentén) használatos. E cikkem eredményeit N. SEBESTYÉN

¹¹ Abban az esetben sorolhatjuk ezt példáink közé, ha a *djazodā* alakot melléknévi igenévnek tartjuk. Lehetséges ti. ilyen szegmentálás is: *djazo-* (törmorféma), *-dā-* (igeképző), *-s* (infinitivusi végződés). Ilyen tagolással a mondat e helyének a fordítása ez lenne: '... reánk, ketten a fűzfák között menvén ...'.

¹² A szamojéd genitivus-vita eddigi irodalma: N. SEBESTYÉN I., A birtokviszonyt kifejező szerkezetek a szamojédban és az uráli genitivus kérdése: NyK. LVIII, 124—163; Uő., Die possessiven Fügungen im Samojedischen und das Problem des uralischen Genitivs: ALH VII, 41—71, 273—340; Uő., Zum Problem des samojedischen und des uralischen Genitivs: MSFOu 125:529—548; HAJDÚ P., Hozzászólás N. Sebestyén Irén előadásához: NyK. LVIII, 175—182; Uő., Noch einmal über den Stimmbandverschlusslaut im Jurakischen: ALH 7:245—272; Uő., N. Sebestyén Irén „Szamojéd jelzős szerkezetek” című doktori disszertációjának vitája: I. OsztKözl. XII, 322—330; Uő., Der Genitiv im Waldjurakischen: UAJb. XXXI, 116—119; N. M. TERESCSENKO, O vüraszenyij posszesz-szivnüh otnosenij v szamogyijszkiz jazukah: Voproszű finno-ugorszkogo jazűk-koznanyija (Moszkva 1962) 81—93.

IRÉN nem akceptálja. A Ravila Emlékkönyvben, 1962-ben megjelent tanulmányában ui. egy sereg erdei nyenyec birtokos szerkezetet említ, melyekben a birtokos szó végső mássalhangzója a tőhöz tartozik, vagy „képző”. Peldái alapján azután ezt a következtetést szűri le: „Wenn wir gelten lassen, dass das η in den einsilbigen ... Nomina possessoris der waldjurakischen possessiven Fügungen in der überwiegenden Mehrzahl der Beispiele ein zum Stamm gehörender Laut ... ist, ferner dass das Element η an den zwei- und mehrsilbigen Nomina possessoris in der überwiegenden Mehrzahl der Beispiele ... ein ausserordentlich produktives ... Ableitungssuffix ist, ... so können wir sämtliche oben behandelten possessiven Fügungen mitsamt den einschlägigen Beispielen HAJDÚS [én ritkítottam — HP] als unbezeichnete possessive Fügungen deuten.” (MSFOu. 122:537—538.)

Nem vonom kétségbe, hogy SEBESTYÉN IRÉN példáinak végső η hangja a tőhöz tartozik, ill. képző — legalábbis az esetek többségében. Ezek a példák azonban nem alkalmasak annak a bizonyítására, hogy az erdei nyenyec genitivus rag létezésére említett adataim jelöletlen birtokos szerkezeteknek tekinthetők. N. SEBESTYÉN IRÉN ugyanis nem tesz különbséget az erdei nyenyecnek nyugati és keleti nyelvjárásai között, holott ez igen fontos lenne, hiszen a genitivus ragját egyértelműen csak a keleti erdei nyelvjárásokból lehet kimutatni. Bizonyítékaimat tehát csakis ugyanezekből a nyelvjárásokból származó adatokkal lehetne cáfolni. N. SEBESTYÉN IRÉN azonban egy-két kivételtől eltekintve a nyugati erdei nyelvjárásokból (Lj, Nj, Ni, Kisz, Sz) meríti ellenpéldáit ...

Idézett dolgozatomban 30 példán mutatom be, hogy a keleti erdei nyenyecben a genitivus morfológiailag különbözik a nominativustól. Közülük mindössze négyre hivatkozik SEBESTYÉN IRÉN. Azt állítja pl., hogy a P *lāwη wāps* 'Pferdepeitsche' szerkezet birtokos szavának végső η morfémája képző (i. m. 537). E puri szó nominativusát a szótár *lāw* alakban adja meg, és az η elem a függő esetekben — a genitivus kivételével — nem fordul elő. Egy másik példáról, az 'Euter des Rentiers' jelentésű ugyancsak puri *tyη ulū* szerkezetéről az SEBESTYÉN IRÉN véleménye, hogy a *tyη* nem genitivusi alak, hanem nominativus, amelynek szóvégi nazálisa a tőhöz tartozik (i. m. 535). Ha föltennénk, hogy a *tyη* alak valóban nominativus, akkor nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért csak birtokos szerkezetben jelentkezik. SEBESTYÉN IRÉN felfogását magunkévá téve értetlenül állnánk a tényleges nominativusi P *tj* alak előtt és a nyugati erdei nyelvjárások ezzel megegyező hangtestű formái előtt, mert tudjuk, hogy a többeli η egyszótagú szavakban az erdei nyelvjárásoknak mind a nyugati, mind a keleti csoportjában megőrződött (UAJb. XXXI, 117 és ALH. VII, 266).¹³ Szintén nominativusnak magyarázza az alábbi szerkezet előtagját: P *kyn wient*? 'Rückstrom' (i. h.). E szó nominativusa a P nyelvjárásból nincsen adatolva Lehtisalo szótárában, de ha valóban a nazálisos alak lenne a nominativus, akkor a nyugati erdei nyelvjárásokban is ilyen formát várnánk. Ehelyett azonban a Lj és Nj nyelvjárásokban egyértelműen *kj* nominativus jelentkezik, és a tundrai adatok is határozottan a többeli nazális hipotézise ellen szólnak.

Még egy puri példammal foglalkozik SEBESTYÉN IRÉN, ez pedig a 'Feuerstein' jelentésű P *tum_paej*. Erről én azt tartom, hogy a tőmorfémá-

¹³ Ha egyébként a P *tyη* szó nazálisa a tőhöz tartozna, e tövégi nazális nyoma hangszalagzárhang formájában a tundrai nyenyecben is megjelenne. A szó azonban a tundrai nyenyecben is *tj*-nek hangzik.

hoz (*tü*) járuló genitívus rag (η) bilabiális előtti alternánsával (*-m*) van dolgunk. N. SEBESTYÉN IRÉN azonban a szerkezet két tagja közötti *m*-ben siklóhangot lát (i. m. 534). Ez a feltevés a siklóhangok természetéről szerzett megfigyelésekkel nincsen egészen összhangban (HAJDÚ: ALH. VII. :268—269).

Az erdei nyenyec genitívusról szóló cikkemben külön tárgyalom azokat a szavakat, amelyek a nominativusban hangszalagzárhangra végződnek; a ragozás során azonban *-t* vagy *-s* tövűeknek bizonyulnak (UAJb. XXXI, 118). Az ilyen szavak genitívusa a keleti erdei nyenyecben a teljes, mássalhangzós tövvel azonos (pl. *ma?* 'Zelt', *tu?* 'Wegweiser': GenSg *mat*, *tus*). A teljes töv használata birtokos szerkezetben önmagáért beszél: annak a bizonyítéka, hogy a szó valaha genitívusi esetraggal volt ellátva. Amint azonban a nominativusban glottis-zárhanggá csökevényesült az eredeti tövégi mássalhangzó, a nominativus és a genitívus ellentétét a kopottabb és a teljes tövű alak tökéletesen kifejezte. SEBESTYÉN IRÉN nem foglalkozik ezekkel a genitívusi alakulatokkal sem.

SEBESTYÉN IRÉN tanulmánya ekképpen nem változtatta meg azt a véleményemet, hogy a genitívus ragja vagy annak valamilyen nyoma az erdei nyenyec keleti nyelvjárásaiban még mindig él.

Tanulmányának további részében a szelkup genitívus létezését vonja kétségbe. A tazi és turuchani nyelvjárásokban előforduló *-t* genitívus ragot az egyes szám 3. személyű birtokos személyraggal azonosítja, az *-n*-re végződő szelkup genitívusokat viszont eredetileg és lényegileg datívusoknak tartja. Ezzel a véleménnyel semmiképpen nem érthetünk egyet.

A szelkup genitívus fejlődéstörténetét mellőzve ezúttal csak a szelkup leíró nyelvtan egy kérdésével foglalkozunk: van-e ebben a nyelvben olyan esetalak, amelyet genitívusnak nevezhetünk vagy nincs? A kérdés ilyen megfogalmazását talán feleslegesnek tartják azok, akik valamelyest foglalkoztak a szelkup nyelvvel. Mégis helyénvalónak tartom e vizsgálat elvégzését, mert N. SEBESTYÉN IRÉN tanulmánya azt a benyomást kelti, mintha a szerző nem tartaná a genitívust a szelkup nyelv önálló grammatikai kategóriájának.

SEBESTYÉN IRÉN elválasztja egymástól a tazi és turuchani nyelvjárások *-t* ~ *-n* genitívus ragjait, bár azok szorosan összetartoznak, és egyetlen változó párt alkotnak. A birtokos szerkezetek *-t*-re végződő birtokos szavát birtokos személyraggal determinált nominativusnak, az *-n* ragos birtokos szót pedig datívusoknak magyarázza, következésképp e szerkezeteket jelöletlen birtokos, ill. részeshatározói szerkezeteknek tartja.

N. SEBESTYÉN IRÉN azonban e felfogása ellenére nem tagadja meg teljesen a szelkup genitívust, talán azért, mert jelentésánilag legtöbbször teljesen világos birtokos szerkezetekkel van dolgunk. Valószínűleg ezért jelenti ki cikkének egy helyén, hogy a szelkup genitívust „teoretikus esetnek” tartja (i. m. 547). Ha jól értelmezem szavait, ezzel azt akarja mondani, hogy a genitívusnak teoretikusan elismert funkciója a gyakorlatban nem önálló grammatikai elemek, hanem más nyelvtani kategóriák végződéseinek útján realizálódik.¹⁴

¹⁴ I. h. jegyzetben arra figyelmeztet, hogy a szelkup nyelvtanokban indoeurópai szemléletmód érvényesül, amikor e nyelv genitívusáról írnak. Analógiaképpen hivatkozik arra, hogy régi nyelvtanaink a magyar *-nak*, *-nek* datívus ragot genitívusnak nevezték, meg hogy a permi nyelvtanok is genitívusként tartják számon a *-len* ragos adessivust. Itt azonban két különböző dologról van szó. A magyar *-nak*, *-nek* elem geni-

A szelkup nyelvjárásokat megvizsgálva azonban be kell látnunk, hogy e nyelvben a genitivusi és dativusi morfémák világosan elkülönülnek egymástól.

A szelkup genitivus és dativus végződéseit nyelvjárások szerint csoportosítva az alábbi táblázat szemlélteti:

	Genitivus	Dativus		
		Genus animatum	Genus inanimatum	
			Tőtípus	
			I.	II.
Narim	-n	-n	-nd	-t
Középső Ob	-n	-ni	-nd	-t
Ket.	-n	-ni	-nd	-t, -d
Nacpumpokolszk ...	-n	-ni	-nd(ə)	—
Csulim	-n	-ni	-nda, -ndä stb.	-t(a), -da stb.
Felső Ob	-n	—	-nd	—
Jeloguj	-n	-ne	-nd	-t
Karasszino	-n	-nə	-nd	-t
Bajicha	-n	-nə, -neng	-nd, -ndš	-tə, -də
Taz (Prok. ¹⁵)	-t (~ -n)	-nyk (~ -nyŋ)	-nty	-ty
Turuchan (Leht.)...	-t (~ -n)	-nin ¹⁶	-nty	-ti ¹⁷

A genitivus és a dativus végződésének alaki egyezése csak a narimi nyelvjárásban tapasztalható, az élettelenek kategóriájában azonban ott is

tivusi funkciójáról valóban nem szükséges beszélni, bár régi nyelvtanainkon kívül „A mai magyar nyelv rendszere” című legújabb nyelvtanunk is fölveszi a magyar nyelv esetrendszerébe a *-nak*, *-nek* ragos genitívust. Igazat kell azonban adnunk ANTAL LÁSZLÓNAK, aki ezt az eljárást helyteleníti (A magyar esetrendszer 123, 29, 119). Másképp kell viszont megítélnünk a permi példát. Az újabb zürjén és votják nyelvtanok teljes joggal nevezik genitivusnak a *-len* stb. ragos alakokat, mert ez a morféma csak birtokos szerkezetekben, a birtokviszony jelölésére használatos, és csak nyelvtörténeti szempontból minősíthető adessivusnak.

¹⁵ A táblázatot az MSFOu. 122. kötetében közölt paradigmák alapján állítottam össze. A tazi nyelvjárásra vonatkozó adatok PROKOFJEV nyelvtanaiból valók. PROKOFJEV szelkup feljegyzéseiről SEBESTYÉN IRÉN így nyilatkozik: „Wenn wir die Texte aus dem Tas-Dialekt in der Selkupskaja Grammatika von G. N. PROKOFJEV (Leningrad 1935) mit den Texten LEHTISALOS vergleichen, können wir feststellen, dass PROKOFJEVS Texte zur morphologischen und syntaktischen Forschungen gut brauchbar sind” (im. 529, jegyzet). Ha már a tudományos hitel kérdése így fölvetődött, hadd jegyezzem meg, hogy nézetem szerint inkább PROKOFJEV anyaga alapján lehetne a későbbi gyűjtések tudományos megbízhatóságáról véleményt mondani. PROKOFJEV nagyszerűen ismerte a szelkup nyelvet, évekig élt szelkupok között, LEHTISALO azonban elsősorban a nyenyec nyelv kutatója volt, a szelkuppal csak mellékesen, élete végén foglalkozott.

¹⁶ Amennyiben az adat hiteles: < -nyŋ.

¹⁷ Esetleg sajtóhiba *-ty* helyett?

eltérést találunk a két rag között.¹⁸ A szelkup nyelvjárások túlnyomó többségében azonban olyan nagy a különbség a dativus és a genitivus ragjai között, hogy nem téveszthetők össze egymással. A szelkup nyelv a birtokos személyjeles alakokban is éles különbséget tesz a genitivus és a dativus között (l. JPNSz. I, 104). Mindezek alapján arra a végeredményre jutunk, hogy a szelkup genitivus nem „teorétikus” eset, hanem a birtokviszony kifejezésének önálló morfológiai eszköze, az esetrendszer teljes jogú tagja.

HAJDÚ PÉTER

¹⁸ A genitivusnak és az élőlények dativusának azonossága a narimi nyelvjárásban minden bizonnyal a dativus rag rövidülésével magyarázható. A táblázatból jól látjuk, hogy az élőlények dativusát egy hosszabb morféma fejezhette ki a szelkupban (vö. Taz-*nyk*), amely a többi nyelvjárásban többé-kevésbé kopott alakban jelentkezik. Az északi nyelvjárásokban mutakozó genitivusi morfémapár ($t \sim n$) nem választható el egymástól: ezek egyetlen morfofonéma alternációi. Hasonló kettősséget találunk az északi szelkup nyelvjárások accusativusában is ($p \sim m$).